

# TÜRK - İSLAM MEDENİYETİ AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

**Editor / Editor in Chief**

Prof. Dr. Mehmet AYDIN

**Editör Yardımcıları / Associates Editor**

Doç. Dr. Dicle AYDIN

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ARAS

Yıl / Years : 7 Sayı / Number : 14

2012-YAZ

KONYA

# SEYAHATNAMELERİN SOSYO - EKONOMİK, SOSYO-KÜLTÜR VE DÜŞÜNCE TARİHİ YAZIMINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Şirin\*

Öz

Başka dünyayı merak etme ve başkalarına gezilen görülen yerleri anlatma hissiyle kaleme alınan seyahatnameler, özellikle sosyo-ekonomik, sosyo-kültür ve düşünce tarihi yazımında kullanılması gereken son derece önemli metinlerdir. Biz bu yazımızda Osmanlı-Türk modernleşmesinde seyahatnamelerin son derece stratejik önemine dikkat çekeceğiz. İmparatorluktan Ulus Devlet'e geçiş aşamasında ortaya çıkan siyasal ve kültürel düşüncenin oluşmasında seyyahların izlenimlerinin katkısını irdeleyeceğiz.

Anahtar kelimeler: Seyahat, Modernleşme, Osmanlı, Türk, Tarih Yazıcılığı.

## The Stature and Importance of Journeys in Socio-Economy and Socio Culture and Thoughts Historiography

Abstract

Travel books, which are created as a result of interest in another world, are written out to tell about the visited places; and these books are very important texts in historiography, especially in composing the socio-economical and socio-cultural history and history of thought. In this article we are going to draw the attention to the extremely strategic importance of travel books in the Ottoman-Turkish modernization, and analyze the contribution of travelers' impressions to the development of political and cultural thought born within the period of transition from Empire to Nation State.

Keywords: Travel, Modernization, Ottoman, Turk, Historiography.

*Aynı zamanda yüksek ve ciddi bir bilim de olan yolculuk, bizi kendimize geri getirir.*  
Albert Camus

### 1. Giriş

Bu gün bütün dünya seyahat ediyor. Her zaman, her yerde yolculuğa çıkıyor. Bir zamanlar eşsiz ve önemli bir olay olan seyahat, bu gün artık bir alışkanlığa dönüştü, hayatın bir parçası haline geldi. İnsanlar yalnızca gezmek için seyahat etmiyor, yola çıkmak için çeşitli nedenleri ve amaçları var. İş seyahatleri, aile ziyaretleri, kültür spor, dinlenme ve tatil amaçlı seyahatler, inceleme gezileri gibi. Türlü neden, çeşitli amaç. Yine de o büyük seyyahlara pek rastlanmıyor artık. Çünkü bugünün turisti ile geçmişin seyyahı aynı kişiler

---

\* Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi  
ibrahim.sirin@kocaeli.edu.tr

değildir. Turist gezer, eğlenir. Seyahatini birkaç kişi ile paylaşır hepsi o kadar. Seyyah ise engin bir merak duygusu ile gezer, notlar alır. Gezip gördüklerini başkalarına anlatma arzusuyla hareket eder. Bir zamanlar insanlar seyahat etmek için seyahat ederlerdi. Seyahat etmek başlı başına bir amaçtı, bu uğurda dağlar, çöller ve denizler aşılır, yabancı yöreler, kentler, insanlar, gelenek-göreneklerle tanışılırdı. Seyyahların piri fanisi İbn Batuta'nın seyahati tam çeyrek asır sürmüştü. Yolculuk eğitim, bilgi ve görgüntün bir parçasıydı. Houarı Touati, seyahati özellikle ortaçağda bir alim uğraşı olarak ele alıp yorumlar.<sup>1</sup> Yıllar süren tehlikeli seyahatler kendi dışında kalan dünyaya yapılan bir yolculuktan çıkıp seyyahın kendine kendi dünyasına yaptığı bir yolculuğa dönüşür.

Uzaklara duyulan özlem ve bilinmeye duyulan merak, insanların giderek daha uzun yolculuklara çıkmasına, ciltler dolusu seyahatname ve sayısız harita yapılmasına neden oldu.

İnsanları seyahatin bütün tehlike ve zorluklarını göze alıp yola çıkmaya teşvik eden güdüler birbirinden çok farklıydı. Yüzyıllar içinde bu güdüler değişti. Bazen bu güdüleri merak, bazen macera tetikledi. Bazen keşif, bazen kâr hırsı bazen de eğlence. Seyahat bazen de burjuvanın kendini diğerlerinden ayrı göstermesinde bir araca dönüştü. Avrupa'ya giden Osmanlı seyyahları 1850'lerde seyahat etmenin önemine dikkat çekerler.<sup>2</sup> Avrupa kentlerinde seyahat edemeyen insanlar seyahat dönemlerinde evlerinden çıkmaz, seyahate çıkmış izlenimi verirler. Seyahat etmek ayrıcalıklı bir durumdur ve diğerlerine karşı bir üstünlük duygusu yaratır. Seyahat ne amaçla yapılırsa yapılsın sonuçta seyyahlar yeni fikirlerle dönüp bambaşka ufuklar açıyor, insanların kendi dışında dünyaya açılmasını sağlıyordu. Dünyanın kendi yaşadıkları kıtadan ibaret olmadığını insana gösteriyordu<sup>3</sup>.

Seyyah gezerek edindiği tecrübeyi seyahatnamesinde okuyucusuyla paylaşır. Gezi yazısı bu bağlamda edebiyatın kendisi kadar eskidir. Biri seyahatini anlatırken diğerleri de onunla birlikte yolculuğa çıkmış kadar olur. Seyahatname edebiyatın bir parçasıdır. Aynı zamanda kültür tarihçiliğinin de önemli bir malzemesini oluşturur. İnsanın tarihi kadar eski olan seyahatin ve seyahatnamelerin yeterince incelendiğini söylemek zordur. Seyahatnamelerin analitik bir metotla ele alınıp incelenmesi insanın tarihinin yazılması açısından önemlidir. Zihniyet tarih yazıcılığının kurucusu Lucien Febvre, aşkın, ölümün, acımanın, zulmün, sevincin tarihine sahip olmadığımızı; ölümün tarihinin yazılmasının gerektiğini vurgular.<sup>4</sup> Seyahatnameler tam da Febvre'nin işaret

<sup>1</sup> Houarı Touati, Ortaçağda İslam ve Seyahat, Çeviren Ali Berktaş, İstanbul, 2000.

<sup>2</sup> Seyahatnâme-i Londra, İstanbul, 1259, s. 28

<sup>3</sup> Wilfried Löschburg, Seyahatin Kültür Tarihi, Çeviren, Jasmin Traub, Ankara, 1998, s. 8

<sup>4</sup> Febvre'nin izinde Fransız Türkologlar Osmanlı'da ölümün tarihini yazma girişiminde bulundular.bknz Gilles Veinstein, "Önsöz", Osmanlılar ve Ölüm, Haz. Gilles Veinstein, Çeviren Ela Gültekin, İstanbul, 2007,s.11.

ettiği gibi tutkuların, duyguların tarihinin yazılması için önemli malzeme içerir. Osmanlı'nın ölüm ve yaşam karşısındaki tavrını Osmanlı arşiv kayıtlarında her hangi bir defterden çıkarmak güç belki de imkânsızken seyahatnameler çok zengin bir içerikle önemli bir veri niteliğindedirler. Seyahatnameler, tarihçiye tutkunun, acının, hissin tarihini yazmasında vazgeçilmez bir kaynaktır.

## 2. Seyahatnamelerin Tarih Yazımında Kullanımı ve Sosyal ve Düşünce Tarihindeki Yeri

Seyyah kimliği, seyahati hangi dürtülerle ne zaman yaptığı çok önemlidir. Türkiye ile ilgili ilk Batılı gözlemler, Türklere esir düşen daha sonra kurtulanların ya da Osmanlı ülkesinde her hangi bir suçtan dolayı hüküm giyenlerin Schildberger, Krafft, Schmidt ve Seideln gibi yazarların gözlemleridir. Bunlara daha sonra Osmanlı ülkesine elçi olarak gelen Busbecg, Schweigwer, Dernschwamn ve Gerlech gibi görevliler katılır. Avrupa insanı seyyahların gözlemleriyle Osmanlı hakkında bilgi edinir. Gözlemler, Avrupa'nın Osmanlı dünyasına karşı duyduğu tarihi ön yargıları beslemiş ve güçlendirmiştir. Dünya ticaret ağına Osmanlı'nın eklenmesiyle tüccarlar mallarını satmak için Osmanlı ülkesine gelmeye, gözlemlerini yazmaya başladılar. Chevalier D'arvieux, gibi tüccarları, J. J. Spon gibi arkeolog J. Piton de Tournafort gibi botanikçi meraklı araştırmacılar, Thomas Smith ve H.F.G. Paulus gibi misyonerler ve rahipler, Grand de Nerval, K. Hümsun ve Edmondo De Amucis gibi edebiyatçılar takip etmiş ve Doğuyla ilgili yüzlerce seyahatname yazılmıştır.

Oldukça farklı amaçlarla gelen seyyahın bıraktığı bu seyahatnameler nasıl tarihçinin yararlanacağı bir metne dönüşür? Seyyahın kendi dışındaki dünyaya karşı duyduğu ön yargı gözlemlerini belirler ve etkiler. Rönesans'a kadar Avrupa kendi dışındaki dünyayı özellikle Osmanlı'yı barbar, kan emici olarak algılar. Rönesans'ta bu algı yerini yenilmez Büyük Türk'e bırakır. Doğu pek çok açıdan Avrupa'ya örnek olunacak bir mekândır. Aydınlanma, sanayi devrimi bu algıyı değiştirir. Doğu özellikle Osmanlı, despotizmin, tembelliğin, kaynağıdır. Bu haliyle sömürülmeyi hak eder. Avrupa'nın kendi dışındaki dünyaya bakışı seyyahların metinlerine de yansır. Avrupa dışında her yerin cennet olduğu ve Cristoph Colomp'un yeni bir kıtayı keşfetmesine neden olan düşünce, zamanla Avrupa'nın yer yüzü cenneti olduğu, Avrupa dışında her yerin kötü olduğu bir imgeye dönüşür. Bu dönüşümü seyyahların metinlerinde görmek mümkündür. Seyahatnameler, Batı'nın hegemonik bir özne olarak kendini inşa etmesinde kullanılır. Oryantalist yaklaşımda seyyahların önemli bir etkisi vardır. Bu anlamda seyahatnameler kullanırken kullanıcıların çok dikkatli olması gerekir. Seyahatte anlatılanın ne kadar tarihi gerçeği yansıttığı ne kadar seyyahın hayali olduğunun ayırımını yapmak gerekir. Seyyahın verdiği bilgileri başka kaynaklarla da doğrulamak gerekir.

Avrupalı gezginlerin eserlerini inceleyen çalışmalara değinecek olursak: Tülay Reyhanlı, İngiliz Gezginlerine Göre XVI Yüzyılda İstanbul'da Hayat

(1582-1599) çalışması bu alanda yapılan ilk çalışmalardan biridir. Nazan Aksoy'un Rönesans Avrupası'nda Türkler, çalışması, Stephane Yerasimos'un Les Voyageurs Dans L'empri Otoman (XIV- XVI ), çalışması bu alanın el kitabı mahiyetinde bir çalışma olarak önemini korumaktadır. Necla Arslan'ın, Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul 18 Yüzyılın Sonu ve 19 Yüzyıl çalışması Gülgün Üçel Aybet'in Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları çalışması sosyal tarih çalışmalarında seyahatnamelerin kullanımına önemli bir örnektir. Aybet, özellikle 1530- 1699 tarihleri arasında Osmanlı ülkesinde bulunmuş seyyahların eserlerini kullanmıştır.

Seyahatnameler sosyal ve kültür tarihçilerinin dikkatini çektiği kadar özellikle şehir tarihçilerinin kaynak olarak kullandığı metinlerdir. Mehmet Önder, Seyahatnamelerde Konya, Sibel Ercüment, XIX Yüzyıllarda Batılı Seyyahlara Göre Doğu ve Orta Karadeniz, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara, İlhan Pınar, Gezginlerin Gözüyle İzmir XVIII. Yüzyıl, İzmir, Pınar, Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX Yüzyıl I-II, Pınar, Gezginlerin Gözüyle İzmir XVII. İlhan Pınar, 19 Yüzyıl Anadolu Şehirleri: Manisa, Edirne, Kütahya, Ankara, İstanbul, Trabzon, Antalya, Diyarbakır, Konya, İzmir, Veysel Usta, Anabasisten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon, Nurşen Günaydın, Raif Kaptan, Seyahatnamelerde Bursa, Osman Eravşar Seyahatnamelerde Kayseri, M Şefik Korkusuz, Seyahatnamelerde Diyarbakır, Leyla Doğan Peker, İngiliz Seyyahların Seyahatnamelerinde (17 ve 20 Yüzyıllar arası) Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Health W. Lowry, Seyyahların Gözüyle Bursa, Çeviren, Serdar Alper, Yavuz Ulugün'ün Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi, çalışmaları seyahatnamelerin şehir tarihi çalışmalarında önemini göstermektedir. Bu çalışmaların sayısının artırılması gerekmektedir

Başka ülkeleri merak etme duygusu, zannedildiği gibi Batı dünyasına has bir duygu değildir. Başka dünyaları merak etmek, ayırım yapmaksızın insana ait bir duygudur. Bir topluma has duygu olmayıp evrenseldir. Osmanlı insanı da kendi dışındaki dünyayı merak etmiş, o dünyalarla ilgili bilgiler toplamıştır. Osmanlı merakının ete kemiğe bürünmüş hali, seyyahların piri fanisi hiç şüphesiz Evliya Çelebi'dir. Meraklı, meraklı olduğu kadar mübalağayı seven Evliya yaşadığı çağın ruhunu vansıtır devasa eserine. Onun bu baş yapıtı, sosyal ve kültür tarihi yazımı için olmazsa olmazlar arasında ilk sırada yer almaktadır.

### 3. Osmanlı- Türk Modernleşmesi ve Seyahatnameler

Seyahatnameler aynı zamanda zihniyet (düşünce) tarih yazımı içinde vazgeçilmez kaynaklardır. Özellikle Osmanlı seyahat tarihi göz önüne alındığında seyahatnamelerin Osmanlı modernleşme tarihinde önemli bir kaynak değeri taşıdığı anlaşılacaktır. Osmanlı seyyahları modernleşmenin teorisyeni ve modernizatörü kimlikleri ile öne çıkarlar. Onların bu kimlikleri seyahatname metnine daha faklı bir gözle bakmayı gerekli kılmaktadır.

Osmanlı modernleşmesini üç evresini Nizam-ı Cedit- Tanzimat ve Meşrutiyet hareketinde Osmanlı bürokrat ve aydınının Avrupa gözlemleri şekillendirdi. Kalemîye mensubu Osmanlı sefirleri Ahmed Resmi, Azmi Efendi ve Ebubekir Ratib Efendi, Nizam-ı Cedit'in teorisyenleri olarak yeni bir siyasi ve iktisadi düzenin çerçevesini çizerler. Onların Avrupa izlenimlerine, bu arzuları yön verir. Avrupa, askeri ve ekonomik açıdan örnek alınması gereken bir mekândır. Özellikle Ebubekir Ratib ve Mahmud Raif Efendiler, Nizam-ı Cedit'in uygulayıcıları arasında da yer alırlar. Yani gözlemlerini uygulama imkânına sahip siyasal aktörler olarak, Avrupa'yı gözleyen Osmanlı seyyahının basit bir seyyah olmadıklarını gösterirler.

Tanzimat döneminde Reşit Paşa, Âli ve Fuad Paşa gibi, iktidarı elinde tutan bürokratlar yanında, Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi özellikle Âli Paşa monarşisine karşı muhalefetin önderliğini yapan aydınlar, Münif Paşa, Hayrullah Efendi gibi Osmanlı kalkınmasının eğitim yolu ile olacağını düşünen bürokratlar, Avrupa'yı farklı düzeyde algırlar. İktidardakiler, Osmanlı varlığının Avrupa ile diplomatik ilişkilere bağlı olduğu; Avrupa devletleri arasındaki çıkar kavgalarından yararlanarak bir denge politikası gütmeyen en çıkar yol olduğu, düşüncesinde birleşirler. Buna karşılık, muhalifler, Avrupa'nın iç işlerine karışmasına şiddetle karşı çıkarlar. Avrupa'nın niyetinin, Osmanlı'yı sömürgeleştirmek olduğu; dolayısıyla Avrupa'nın Osmanlı'yı Avrupa ailesine katmasının mümkün olmadığını düşünürler. Ancak, her üç grupta, Avrupa'nın ileri olduğu noktasında hem fikirdirler. Modern Avrupa epistemi çerçevesinde, Doğu - Batı diyalektiği çerçevesinde Avrupa'yı ve kendi toplumlarını yeniden tanımlarlar. Avrupa medeniyeti, her<sup>1</sup> ne kadar birçok alanda üstünse de ahlaki açıdan kusurludur. Avrupa medeniyeti ile Osmanlı sentezinden daha insani bir medeniyet yaratmak, Tanzimat döneminin sentezci yaklaşımının dışı vurumudur. Avrupa, hem iyidir hem de kötü.

Tanzimat kuşağı, öteki üzerinden kendi toplumsalını eleştirir ve öteki üzerinden yeniden kurmak ister. Vatan, millet, hürriyet, eşitlik, kardeşlik, kamuoyu, halk, maarif, say, gayret ve cehalet, gibi kavramları, Avrupa'dan ödünç alır. Bu kavramlar çerçevesinde, halktan ve vatandan yana, pozitif bir bilim eşliğinde, parlamenter bir düzeni savunurlar. Onların da artık ülkelerin de bir adı vardır. Ülkelerinin adı, Memalik-i Osman değil, Türkistan'dır. Devlet, sultan ve devletlular için değil, halk ve insan içindir. Devletten halka, sultandan ferde doğru Osmanlı evrenin merkezini değiştirmeyi arzu ederler. Avrupa'dan ödünç aldıkları kavramlarla, toplum mühendisliği işine soyunurlar.<sup>1</sup>

Meşrutiyet evresi bürokrat ve aydınlarının yeni siyasal ve toplumsal düzen arayışlarının bir sonucu olarak ortaya çıktı. II. Abdülhamid, meşrutî yönetimi askıya alıp mutlak monarşisini güçlendirdiği zaman aralığında Türk düşüncesinin üç paradigmasının doğuşuna da katkı sağlıyordu. Yusuf Akçura'nın<sup>2</sup> 1904'te adını

<sup>1</sup> Osmanlı kalemîyesinin Avrupa algısı için bkz İbrahim Şirin, Osmanlı İmgeleminde Avrupa, Ankara 2006.

<sup>2</sup> Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset, Ankara 1987.

koyduğu bu üç paradigma; modernleşme çabasının bir tezahürü olarak ortaya çıktı. Bu paradigmalardan başka bir ortak özellikleri ise Avrupa imgesi üzerinden şekillenmiş olmalarıdır. Üç paradigma yani Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık hür tefekkürün kaleleri üç dergide şekillendi. Türkçülük Türk Yurdu, İslamcılık Sebilürreşat ve Batıcılık İçtihat dergilerinde ideolojik bir düşünme biçimine dönüştüler. Bu üç dergi eş zamanda incelendiğinde üç düşüncede de Avrupa izlenimi, algısı ve imgesinin önemi fark edilecektir. Avrupa medeniyeti hangi açıdan taklit edilmelidir? Sorusuna üç paradigmanın düşündürmeleri cevap aradılar. Hatta Sebilürreşat "Avrupa medeniyetini asli mahiyetini tanımak, ilmi müesseselerini, tekniğini, ahlaki ve sosyal yapısını anlamak" gayesi ile Ferit Kam'ı Avrupa'ya gönderir. Ferit Kam, Avrupa izlenimlerini "Avrupa Mektupları" başlığı ile 19 Şaban 1331-4 Safer 1332 tarihleri arasında Sebilürreşat'ta yayımlar.<sup>1</sup> Aynı dergide dönemin önde gelen isimlerinden Ahmet Hamdi Aksekili, Mehmet Hayrettin, Kolçali Abdülaziz, Mustafa Rakım, Ömer Rıza Mısırlı, Mustafa Sabri, Ahmet Cevdet, Eşref Edip, Salahattin Nuri, Ahmet Fuat, Avrupa izlenimlerini kaleme alırlar. Abdullah Cevdet İçtihat'ta "Nasıl bir Avrupa" ideali üzerinden yeni bir toplum düşü içinde olduğunu anlatır. Türk Yurdu dergisinde İbrahim Hakkı, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp Avrupa'ya dair yazılar kaleme aldı. Bu üç derginin Avrupa imgesi üç düşünce arasındaki farklılığın Avrupa algısı üzerinden şekillendiğini göstermesi açısından önemlidir. Meşrutiyet dönemi Osmanlı düşüncesi Avrupa algısının farklılığından doğmuştur. Üçü de özünde modernleşmenin tezahürü olarak Osmanlı topraklarında doğdu ve gelişti.

Avrupa'nın neyini taklit edeceğiz? sorusu yanında son dönem Osmanlı aydınları Avrupa'nın Doğu özellikle de Osmanlı hakkındaki bilgilerinin gerçek dışı olduğu konusunda kafa yormaya devam ettiler. Tıpkı Namık Kemal'in İbret'te yazdığı "Avrupa Şarkı Bilmez" başlıklı yazısında ileri sürdüğü gibi Avrupa kamuoyunun Osmanlı konusunda cehalete varan bilgisizliği son dönem aydınların gündemindedir. Namık Kemal'den farklı olarak Osmanlı kamuoyunu bilgilendirmek yerine onlar Avrupa kamuoyunu bilgilendirmeye yönelik faaliyetlerde bulunurlar. Böylesi bir faaliyetin içinde olanların başında şüphesiz Cambridge'de görevli ilk Türk hoca olan Halil Halid gelir. Hayatının büyük kısmını İngiltere'de geçiren Halil Halid, İngilizlerin Türkler hakkındaki önyargılarını ortaya koyup, onları Türkler hakkında bilgilendirmek için 1903'te *The Diary of a Turk*<sup>2</sup> kitabını kaleme aldı. İngiliz emperyalizmine karşı Doğu halklarını bilinçlendirmek için çabaladı. Onun 1904'te kaleme aldığı *A Study in English Turcophobia* kitabı İngilizce ve Fransızca olarak yayınlandı. Halil Halid, İngilizlerin Asya'da büyük bir sömürge imparatorluğu kurmayı hedeflediklerini, Asya'ya refah ve huzur getirdiklerini iddia ederek sömürgeci arzularını gizlediklerini dile getirir. Halil

<sup>1</sup> Ferit Kam, *Avrupa Mektupları*, Yay Haz. Nergiz Yılmaz, İstanbul, 2000, s.5.

<sup>2</sup> Halil Halid, *Bir Türkün Günlüğü*, Çev.Refik Bürüngüz, İstanbul 2008,

Halid'in 1907'de yazdığı Hilal Haç Çekişmesi<sup>1</sup> çalışması, gerek İngiliz gerek İslam dünyasında büyük yankı uyandırdı.

İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu isteyen politikalar izlemesi Osmanlı aydınının Avrupa'ya bakışını derinden etkiledi. Kendi ülkesine emperyal emeller besleyen Avrupa imgesi daha belirginleşti. Balkan Savaşları arkasından cihan savaşının patlak vermesi Osmanlı aydınınının Avrupa ve Avrupa medeniyetini yeniden gözden geçirmesini zorunlu kıldı. Ülkesi Avrupa devletlerine karşı varlık savaşı verirken Ahmet Rıza gibi aydınlar entelektüel düzeyde kalemleriyle bu savaşa dahil oldular. Ahmet Rıza, henüz büyük zafere iki ay kala 1922'de Paris'te Fransızca olarak "Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası"<sup>2</sup> kitabını kaleme aldı. Yaşananların derin etkisinin her satırda hissedildiği kitapta; Avrupa kamuoyuna Türklerin tarihte var olma savaşının gerekçelerini anlatırken Avrupa'nın emperyal arzularının belirlediği Doğu politikasının ahlaken iflas ettiğini ilan eder. Türkleri vahşi, barbar, medeniyetsiz olarak görmenin cehaletten öte bir politika olduğunun altını çizer. İngilizler Türkleri vahşi göstererek onları ortadan kaldırmanın meşruluğunu sağlamaya çalışmaktadır. Halil Halid gibi Ahmet Rıza'da Avrupa'nın emperyalist emellerini Avrupa kamuoyuna duyurup Türk imajını tamir etmeye çalışırken aynı zamanda Müslüman dünyaya mevcut durumu anlatarak onları bilinçlendirmeye çalışır<sup>3</sup>.

Osmanlı aydınlarının kafa yordukları önemli mesele Avrupa'nın bizi nasıl tanıdığı? Avrupa'ya kendimizi tanıtmak lazım mı? Avrupa'ya kendimizi nasıl tanıtmalıyız? sorularıydı. Avrupa insanının Osmanlı ve Türk insanını medeniyetten nasibini almamış barbar ve vahşi olarak görmesi son dönem Osmanlı aydınının ortak sorunu oldu. Bu sorunu dert edinen İsmail Hakkı Baltacıoğlu, 27 Nisan 1913'te Dar'ül-Funûn'da "Avrupa Bizi Nasıl Tanıyor" başlıklı bir konferans verdi. Bu konferansta Avrupalıların cehalete varan doğu ve Osmanlı bilgisini kendi tecrübeleri ile somutlaştırarak neden Avrupa'ya kendimizi tanıtmak zorunda oluşumuzun altını çizer. Balkan savaşlarında Avrupa'nın takındığı durum diğer aydınlar gibi İsmail Hakkı'yı da derinden etkilemiş. Avrupa'ya dair yeniden düşünmeye başlamıştır. Konferansın sonunda bu konuya değinir. "*Ey medeni Avrupa! Sende insaf ve adalet yok mudur ki evlatlarımızı kesen, kadınlarımızın ırzına geçen Bulgarların, Yunanlıların şekavetine gözlerini yumuyorsun; ey medeni Avrupa! Sende hiç vicdan yok mudur ki camileriyle çeşmeleriyle sebilleriyle bütün erkanıyla tesis itmiş olan parlak ve muhteşem bir medeniyetin, mazisiz, medeniyetsiz düşmanların ayakları altında çiğnenmesine razı oluyorsun?... Görmüyor musun ki ortada bütün müşkülata rağmen yaşamak isteyen bir millet vardır. Ve bu millet yaşamağa layıktır...*"<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Halid Halid, Hilal ve Haç Çekişmesi, Çev. Mehmet Eker, İstanbul 1997.

<sup>2</sup> Ahmet Rıza, Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası, Çev. Ziyad Ebuzyiya, İstanbul, 1982.

<sup>3</sup> Halil Halid'in eserleri Arapça, Urduca gibi dillere çevrildi. Ahmet Rıza'nın söz konusu kitabı, İngilizce ve Arapça'ya çevrilirken Türkçe'ye 1980'lerde çevrilebildi.

<sup>4</sup> İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Avrupa Bizi Nasıl Tanıyor? İstanbul 1329, s. 28.



İsmail Hakkı'nın son sözleri Osmanlı insanının ortak düşüdüdür. Bu düş, onlara emperyal güçlere karşı İstiklal Savaşı'nı yapacak ve kazanacak gücü verir.

Cumhuriyet döneminde tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi seyahatnameler önemli bir işleve sahiptir. Yeni bir toplum ve nesil yaratmak isteyen cumhuriyetin seçkinleri, seyahati halkı eğitecek bir araç olarak görürler. Seyahatnameler aynı zamanda yeni rejimin kendine dünyada model arayışının bir göstergesidir de. Cumhuriyet döneminin önemli yazın adamı gazeteci Falih Rıfki'nin seyahatleri seyyahın hala modernleşmenin önemli bir aktörü olduğunu göstermektedir. Falih Rıfki, gezileriyle yeni cumhuriyete model ararken gezi izlenimleriyle yeni bir nesil yetiştirme çabası içindedir.

Falih Rıfki Atay'ın 1927'de başta Brezilya olmak üzere Latin Amerika ülkelerine yaptığı seyahatleri 1931 de yayımlanan *Deniz Aşırı*, kitabında anlatır. Bu seyahatlerle ilgili bazı notlarını Atay, 1927'de *Hakimiyeti Milliye* de (CHP resmi yayın organı) yayımlar. Atay, daha sonra 1931'de gezi notlarının yayınlamadığı kısımları da kullanarak *Deniz Aşırı* kitabını çıkarır. Atay, "Yeni bir muhit yeni bir elit yetiştireceğiz; yeni muhit Ankara'da dır; yeni elit Ankara'nın yepyeni irfan ve terbiye müesseselerinde yetişecektir. Vatani içinde gurbet tanımayan, tek başına her yerde kendi muhitini yaratan, şevk ve ümitle, bütün zayıf duygularını yenen genç: İşte yeni Türkiye'yi o yapacaktır. Bu genç o terbiye ile yoğrulacak ki onun için "fikir" in asıl kıymeti yapılmak kıymeti olacak, bir fikri benimsediği zaman onu tahakkuk ettirmek sıtması içinde çrpınacaktır. Yenidünya bu terbiyenin eseridir." diyerek seyahate nasıl bir anlam yüklediğinin altını çizer<sup>1</sup>.

Atay, Osmanlı aydınlarının aksine yeni model arayışında Avrupa'dan başka yeni bir yol arar. Türkiye'nin gündemine yeni dünya Amerika'yı model olarak sokar. Türk Aydını, Batı medeniyetinden sapmadan Batı medeniyetinin en ileri düzeyi olarak Amerika'yı keşfetmektedir.

Atay, 1930 ve 1932'de Sovyet Rusya ve Faşist İtalya'ya yaptığı geziler sonundaki gözlemlerini Faşit Roma Kemalist Tiran Kaybolmuş Makedonya, kitabında anlatır. Bu kitapta başta İtalya olmak üzere, Balkanlarda Makedonya ve Arnavutluk, Yunanistan gözlemlerini de kapsar.

Atay, 1930'daki seyahatinden 2 yıl sonra tekrar Rusya ve İtalya'ya gider. Moskova-Roma Ankara (1932) Kitabı 1932'deki bu gözlemlere dayanır. Her iki ülke de Türkiye için en iyi iki örnek olarak ortaya çıkarılır. 1930'lardaki ekonomik bunalım döneminde iki ülke de Atay'ın merceği altındadır.

<sup>1</sup> Falih Rıfki Atay, *Deniz Aşırı*, Ankara 1931, s. 4-5

Falih Rıfka Atay, Londra Konferansı (1933) sırasında Paris ve Londra'da bulunduğu zaman zarfında gözlemleri ve değerlendirmelerini Taymis Kıyıları kitabında yansıtmıştır<sup>1</sup>.

Atay, II. Dünya Savaşı sonunda Hindistan'a yaptığı gözlemleri Hind kitabında yer alır. Atay, Hindistan gezisinde bir model arayışı içinde hareket etmez. Amacı genç cumhuriyetin çağdaşlaşma yönünde attığı adımları, Hindistan üzerinden okuyucuya göstermektir. Yıllar sonra Niyazi Berkes, Atay'ın izinde Hindistan'ı gezerken cumhuriyet çağdaşlaşmasının doğru yönde ilerleyişini Asya Mektupları kitabında Asya üzerinden anlatacak okuyucusuna. Cumhuriyet dönemi yazınsal elitleri ya idealleştirilmiş Avrupa, Amerika gibi ülkeler üzerinden kendi toplumsal ve siyasal düzenlerinin eleştirisini ya da ötekileştirilmiş Asya, İran, ülkeleri üzerinden kendi toplumsal ve siyasal düzenlerini meşrulaştırma anlayışını Osmanlı'dan miras olarak aldılar.

Kadro Hareketi'nin önemli isimlerinden Burhan Belge yazınında tıpkı dönemim aydınlarının genelinde olduğu gibi Avrupa imgesi merkezi bir yerdedir. 1928-1930 seneleri arasında Hakimiyet-i Milliye'deki yazılarına bakıldığında "Avrupa'da adetti, Oysa bizde" diye sürekli mukayese ve kendi toplumuna eleştiri ve bu eleştiri üzerinden yeni bir toplumsal düzen kurma arzusu vardır.<sup>2</sup>

Yakup Kadri, Alp Dağlarından ve Miss Chalfin'in Albümünden kitabında Doğulu birisi üzerinden Avrupa medeniyeti ve Doğu eleştirisi yaparken öte taraftan tıpkı Loti ve Farer gibi Türk dostu bir İngiliz kadın gözüyle Doğu eleştirisini ve Avrupa'nın Türkiye ve Türk insanı hakkında bilgisizliğini ele alır. Bu tarz yazım şekli Yakup Kadri'nin keşfi olmayıp James Molier'in Hacı Baba'nın Maceraları, İsfahan, İstanbul ve Londra'da izlediği yazım şeklidir. Miss Chalfin, İstanbul'dan mektupları üstadı James'e gönderir. Kanaatimizce Yakup Kadri böyle yapmakla James Molier'e gönderme yapmakta, metinler arası ilişkiyi somutlaştırmaktadır.

Yakup Kadri, Alp Dağlarında çağının Avrupa'sının eleştirisini yaptıktan sonra Doğu ve Batı'nın mukayesesine geçer. "Biz onlardan zekâca daha mı dunuz?(ŞAPKA) Seciye itibariyle daha mı zayıfız? Onları bu kadar ileri iten faziletler nelerdir? Bizi bu kadar geride bırakan eksiklikler hangileridir? Nafile bunlara bir takım isimler vermeğe çalışmayalım. Avrupalıyı bu kadar ileriye atan şey ne zekası, ne seciyesi, ne de îâdesidir. ??? Bize, bir delilik gibi görünen bu şevki, bu neşesi ve bu inşirahıdır. Ona, tehlikeleri hiçe saydıran; onu gülünç, hoppa ve acayip görünmekten; korkutmayan onu; tabiatın en sert unsurlarıyla gafil bir çocuk gibi böyle oynamağa sevk eden onun vücuduna bu bitmez tükenmez gençliğe veren bu ulvi, bu velud, bu yatıcı cinnettir" diyerek Avrupa medeniyetinin arkasında yatan sebebi anlatırken bakışını kendi ülkesine çevirdiğinde "Hey Allahım Türk milletine bu çocukça şevki ne zaman müyesser kılacaksın?

<sup>1</sup> Atay'ın gezi yazıları ile cumhuriyete model arayışı arasındaki ilişki için bkz., Funda Selçuk Şirin, Falih Rıfka Atay, 1893-1950, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ankara 2009 Yayınlanmamış Doktora Tezi.

<sup>2</sup> Aytaç Yıldız, Üç Dönem Bir Aydın: Burhan Asaf Belge, İstanbul 2011, s.85-88

*Hey Allahım Türk milletine medeniyetin sırrını ne vakit ayar edeceksin?*<sup>1</sup> şeklinde dualar ederek medeniyetin sırrını ifşaya çalışır. Falih Rıfki, Burhan Asaf, Şevket Süreyya ve Yakup Kadri gibi inkılâbın emrinde aydınlar Amerika ve Avrupa'yı okuyucusuna yeni dünyanın, yeni yaşamın yaşandığı yerler olarak idealleştirirlerken aynı zamanda bu ideal üzerinden kendi ülkelerinin köhne değerlerini eleştirirler. Cihan savaşları Avrupa'nın kendi dışında kalan dünyaya karşı sömürgeci arzusunu fazlasıyla açığa vurduğundan Avrupa'ya karşı temkinli ve eleştirel bakmalarına karşın, büsbütün Avrupa medeniyetinden kopmak, alternatif aramak gibi bir duruşta sergileyemezler. Osmanlı'dan miras aldıkları Batı'ya rağmen Batılı olmak fikri, bir ideal olarak benimsenir. Tabii bu benimseme de kapitalist Batı'nın simgesel ve fiziksel şiddeti ve dayatmalarını göz ardı edemeyiz. Batı dışı toplumların geri kalmışlığı ve bu toplumların Batı modeline göre ilerleyebileceği anlayışı bu gün hala Batı dışı toplumlarda sorgulanmaksızın kabul edilen yaklaşım olarak varlığını devam ettirmektedir. İki yüz küsur yıllık seyahat yazını Osmanlı'dan Cumhuriyet'e düşünsel bir süreklilik olduğunu; Batı medeniyetinin ideal bir medeniyet olarak algılandığını göstermektedir.

#### 4. Sonuç

Başka dünyayı merak etme ve başkalarına gezilen görülen yerleri anlatma hissiyle kaleme alınan seyahatnameler, daha sonraki zamanlarda yazılan gezi-gözlem kitapları, özellikle sosyo-ekonomik, sosyo-kültür ve düşünce tarihi yazımında kullanılması gereken son derece önemli metinlerdir. Tarihsel sosyoloji çalışmalarında resmi belgelerin sustuğu ya da hiç konuşmadığı zamanlarda sadece tarihçiye değil, genel olarak sosyal bilimciye önemli katkılar sağlar. Belge kelimesi belli kalıplar içine hapsedildiğinde tarih yazımı için seyahatname gibi belge niteliğinde olan metinler dikkate alınmaz. Oysa insana dair pek çok noktayı aydınlatacak olan bu metinler insandan arta kalan belgelerdir. İnsana dair özellikle sosyal tarih ve düşünce tarihi yazımında seyahatler birincil kaynaklardır. Tarihte belge kavramının anlamı genişledikçe insandan arta kalan her şey tarih yazımında kullanılacak ve bu tarihi kuru bir betimlemeden çıkarıp daha canlı ve renkli hale getirecektir. Her belge gibi seyahatname türü de kritik edilmek zorundadır. Bu zorunluluk hepten seyahatnamelere tarihçinin sırt dönmesini gerektirmez.

#### 5. Kaynakça

AHMET R., 1982, "*Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası*", Çev. Ziyad Ebuzziya, İstanbul.

AKÇURA, Y., 1987, "*Üç Tarz-ı Siyaset*", Ankara 1987.

ATAY, F. R., 1931, "*Deniz Aşırı*", Ankara.

BALTACIOĞLU, İ. H., 1329, "*Avrupa Bizi Nasıl Tanıyor?*", İstanbul.

<sup>1</sup> Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Alp Dağlarından ve Miss Chalfin'in Albümünden*, İstanbul, 1942, s. 49.

HALİD H., 1997, "*Hilal ve Haç Çekişmesi*", Çev. Mehmet Eker, İstanbul.

HALİL, H., 2008, "*Bir Türkün Günlüğü*", Çev. Refik Bürüngüz, İstanbul.

KAM, F., 2000, "*Avrupa Mektupları*", Yay. Haz. Nergiz Yılmaz, İstanbul.

KARAOSMANOĞLU, Y. K., 1942, "*Alp Dağlarından ve Miss Chalfin'in Albümünden*", İstanbul.

LÖSCHBURG, W., 1998, "*Seyahatin Kültür Tarihi*", Çeviren, Jasmin Traub, Ankara.

Seyahatnâme-i Londra, 1259, "*İstanbul*", İstanbul,

ŞİRİN Selçuk, F., 2009, "*Falih Rifki Atay, 1893-1950*", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ankara Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ŞİRİN, İ., 2006, "*Osmanlı İmgeleminde Avrupa*", Ankara 2006.

TOUATI, H., 2000, "*Ortaçağda İslam ve Seyahat*", Çeviren Ali Berktaş, İstanbul.

YILDIZ, A., 2011, "*Üç Dönem Bir Aydın: Burhan Asaf Belge*", İstanbul.